

könyvtárakat különféle szervezetek, egyesületek tartják fent, bár alkalmanként részesülnek állami és helyhatósági támogatásban is. Jelentőségüket növeli, hogy többnyire kis, szegénység sújtotta településeken működnek. Az 1986-ban alkotott jogszabály a népkönyvtárakat is egyfajta köz-könyvtáraknak tekinti, mert azonos célokat követnek, és kiegészítik egymást. Ennek ellenére sok szakember keresi azokat a jellegzetességeket, amelyek megkülönböztetik a népkönyvtárakat a köz-könyvtáraktól. Voltaképpen egy mozgalom termékei ők, s közéjük tartoznak iskolai könyvtárak, országos szervezetek könyvtárai, sőt egyes katonai garnizonok nyilvános könyvtárai is. A társadalom demokratizálásaért, az emberi jogok érvényesüléseért, a csoportok és egyének boldogulásáért vívott harcban jöttek létre a népkönyvtárak, segítő a nemzeti célok megvalósulását. A polgárjogokért 1870-ben kezdődő harcokban, és a bevándorlók beilleszkedésére irányuló törekvésekben játszottak szerepet. Nem véletlen, hogy egyik fő propagátoruk és szószólójuk *Domingo Faustino Sarmiento* volt, a köztársaság elnöke. Sarmiento 1845-ben és 1865-ben látogatott el az USA-ba, s többek között az itt szerzett tapasztalatok alapján a minden tekintetben elmaradt Argentínát egy nagy közoktatási programmal (amelynek részét képezték a népkönyvtárak is) akarta a fejlődés útján elindítani. Sarmiento az akkorra már könyvhalmazzá merevedett, általa kísértetkastélynak nevezett Buenos Aires-i Közkönyvtárral szemben szorgalmazta a nép-, a helyi, a lelkeszségi, szomszéd-sági, mindenesetre a néphez közel álló könyvtárak elterjesztését. Az argentin népkönyvtár tartalma nem kötődik egy adott társadalmi csoporthoz vagy réteghez, osztályhoz, ideológiához vagy politikához, s nem hasonlítható a munkáskönyvtárakhoz, párt- vagy szakszervezeti, vagy hitközségi könyvtárakhoz sem. Az állampolgárság demokratikus felfogásán alapszik, s minden megkülönböztetés

nélkül áll nyitva a társadalom valamennyi tagja előtt. Így semmiképpen sem lehet alkalmazni rájuk a magyar könyvtári szaknyelvben elfogadott népkönyvtár terminust, mert végső soron közelebb állnak az általunk köz-könyvtárnak nevezett könyvtartípushoz.

Az IFLA kongresszusa nem csak arra adott alkalmat argentin kollégáinknak, hogy bemutatkozzanak a világnak. Arra is, hogy ösztönzést kapjanak a világ könyvtárosainak találkozójaiból, új szakmai kapcsolatokat építsenek ki, s újabb szakmai projektek megindításához merítsenek bátorságot.

Irodalom

- View of library science and libraries in Argentina. = Referencias, 9. köt. 1. sz. 2004.
- ROMANOS de TIRATEL, Susana: Introduction. p. 5–6.
- PARADA, Alejandro E.: The history of librarianship in Argentina. p. 7–11.
- BARBER, Elsa: Studies in library and information science in Argentine universities. p. 12–16.
- ROMANOS de TIRATEL, Susana: State of library and information science research. p. 17–21.
- RODRÍGEZ, Claudia–SERVIDIO, Roberto Jorge: The librarian's associations. p. 22–26.
- BARAVALLE, Mariana: Biblioteca Nacional (National Library). p. 27–29.
- MAIER, Roberto–IZQTIERDO, Cecilia–PESTARINI, Luis: Biblioteca del Congreso de la Nación (Library of National Congress). p. 29–32.
- PERRONE, Graciela: The school libraries and the Biblioteca Nacional de Maestros (National Library of Teachers). p. 32–35.
- FIGUEROA, Gregorio Caro: Libraries of public reading (public and popular). p. 35–37.
- RODRÍGUEZ, Gustavo Gómez: University libraries. p. 38–40.
- MARTÍNEZ, Ana María: Special libraries. p. 41–42.

(Papp István)

Lázadás a folyóiratok kiadói ellen

Az egyetemeken, kutatóintézetekben és a könyvtárakban gyorsan terjed a folyóiratok jelenlegi publikálási módja és árai elleni lázadás. Olyan körülmények között, amikor a számítógép-hálózatok az információkhoz könnyű és széles körű hozzáférést tesznek lehetővé, tarthatatlanná vált, hogy a könyvtárakban egyre csökkenő mértékben állnak rendelkezésre folyóiratok, mivel a könyvtárak nem tudják kifizetni az általuk kiszolgált közösség ellátásához

szükséges periodikák árát. Az oktatók és kutatók, akiknek létkérdés a folyóiratok nyújtotta információ és presztízs (branding), egyre inkább érzik, hogy a folyóirat-kiadás jelenlegi rendszere nem felel meg elvárásaiknak. Az egyetemek pedig ráébredtek arra, hogy nem kell elfogadniuk a kiadók feltételeit.

A lázadás közvetlen oka az áremelkedésekben keresendő. Bár a kiadók elektronikus folyóiratcso-

magjaikat azzal kínálják a könyvtáraknak, hogy segítségükkel megtakarítások érhetők el, a csomagok sokkal inkább *gerjesztik* az áremelkedéseket. Az egyes folyóiratok árának emelkedésével ugyanis az egész csomag ára emelkedik. Az elektronikus folyóiratoknál még gyorsabb az áremelkedés, mint a nyomtatottaknál, ráadásul a kisebb csomagokat nyújtó, kisebb kiadók kiszorulnak a piacról. A természettudományi, műszaki és orvosi (STM) területen egyre népszerűbbek az elektronikus folyóiratok, amit felmérések adatai is bizonyítanak. Nyomtatásban főként a könyveket olvassák, miközben egyre több kutató és intézmény mondja le a nyomtatott folyóiratok előfizetéseit.

Bár a felhasználók többsége azt várja, hogy az online előfizetések olcsóbbak lesznek, mint a nyomtatott folyóirat előfizetési árai, a kiadók továbbra is maximális haszonra törekkenek. A bevételek növelésének egyik eszköze, hogy az egyes online folyóiratokhoz való hozzáférést jelszóval korlátozzák. A jelszót pedig csak a felhasználók egy részének adhatják át a könyvtárosok.

Kemény tárgyalások

Oktatóik ösztönzésére, továbbá a felhasználók igényei és a könyvtárak vásárlóereje közötti szakadékot figyelembe véve az egyetemek keményen tárgyalnak a kiadókkal. Az STM terület legnagyobb kiadója, az Elsevier különösen a célkeresztbe került. A Kaliforniai Egyetem Santa Cruz-i campusának szenátusa felhívást intézett az oktatókhoz, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot az Elsevierrel, azaz ne küldjenek kéziratokat a kiadó folyóiratainak, továbbá mondjanak le a náluk viselt lektori és szerkesztői posztjukról. Mindezt arra az esetre helyezték kilátásba, ha az Elsevierrel folytatott tárgyalások során nem sikerül olcsóbb árakat elérniük. Hasonló akciót indított a Kaliforniai Egyetem San Franciscó-i campusa az Elsevier-csoporthoz tartozó Cell Press esetében is. A Harvard Egyetem nem újította meg előfizetését az Elsevier folyóiratcsomagjához, mivel az nem elég rugalmas, és nem teszi lehetővé az egyes címek lemondását. Hasonló történt több észak-karolinai egyetem, valamint a Cornell Egyetem és a Missouri Egyetem esetében is.

Az egyetemek új publikációs politikája

Három észak-karolinai egyetem arra szólította fel oktatóit, hogy kutatásaik eredményeit olyan folyó-

iratokban közöljék, amelyek az információhoz való széles körű és ésszerű költségekkel járó hozzáférést segítik elő. Ezek főleg az egyetemek és a tudományos társaságok támogatásával megjelenő folyóiratok. Ha ezekben nem tudnak publikálni, az egyetem azt javasolja, hogy maradjanak cikkeik szerzői jogainak tulajdonosai, ami lehetővé teszi, hogy írásaikat nem kereskedelmi, azaz oktatási és kutatási célokból közzétegyék. Az ezzel kapcsolatban a kiadókkal megkötendő megállapodás mintája a <http://www.lib.ncsu.edu/scc/copyright/trln.html> címen megtalálható. A Kansasi Egyetemen emellett tanácsokat is adnak a szerzői jogi megállapodások megszövegezéséhez (<http://www.ku.edu/~vcinfo/Copyright/copyright.htm>).

Nyílt hozzáférésű folyóiratok

Jelentős állomás volt a nyílt hozzáférés megteremtése terén a *Public Library of Science (PLOS)* létrejötte. 180 országból több mint 30 ezer kutató jelezte támogatását. Amikor 2003-ban a *PLOS Biology* című folyóirata megjelent, óriási volt az érdeklődés – az indítás utáni első nyolc órában félmillióan keresték fel a PLOS weboldalát! A *BioMed Central* egy kiadó, amely lektorált élettudományi cikkekhez nyújt azonnali, ingyenes hozzáférést. A *BioMed Central*ban részt vevő intézmények éves díjat fizetnek, így kutatóiknak nem kell megfizetniük a cikkek közléséért fizetendő, általában 525 USD cikkfeldolgozási díjat.

Az *OhioLINK*, Ohio állam egyetemeinek információs hálózata 84 egyetem és főiskola *BioMed Central*-tagságát finanszírozza, így 2004-ben a *BioMed Central* több mint 90 biológiai és orvostudományi folyóiratához kéziratot benyújtó ohioi szerzőknek nem kell fizetniük a publikációért. Az *OhioLINK Electronic Journal Center* szolgáltatása útján kényelmes elérést nyújt a *BioMed Central*hoz, amivel egyúttal jóval több figyelmet kapnak a cikkei. 2003 júliusa óta 180 brit egyetemi kutatónak hasonlóképpen nem kell fizetnie a *BioMed Central*ban való publikálásért. A brit felsőoktatási informatikát finanszírozó *JISC (Joint Information Systems Committee)* 15 hónapra biztosítja a finanszírozást azzal a szándékkal, hogy előmozdítsa a nyílt hozzáférést.

A PLOS és a *BioMed Central* mellett számos nyílt hozzáférést biztosító kiadó van. Ezért különösen fontos a megfelelő minőség-ellenőrzést alkalmazó, azaz lektorált nyílt hozzáférésű folyóiratok címtára (<http://www.doaj.org>), amely minden témában és

nyelven megjelent folyóiratok tartalomjegyzékeit teszi kereshetővé és böngészhetővé. A címtár a svédországi Lund Egyetem Könyvtárában működik, és szoros kapcsolatban áll a Nyílt Társadalom Intézettel (Open Society Institute, <http://www.osi.hu>), valamint a SPARC-kal (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition, <http://www.arl.org/sparc>).

A *Wellcome Trust*, az orvosi kutatások legnagyobb magántámogatója arra ösztönzi az általa támogatott kutatókat, hogy a kutatásaik eredményeit tükröző publikációikhoz nyújtsanak ingyenes online hozzáférést. Azt javasolja, hogy – amikor csak lehet – maradjanak publikált anyagaik jogtulajdonosai. A *Wellcome Trust* a nyílt hozzáférésű folyóiratok és repozitóriumok támogatása mellett is kiáll, tekintettel arra, hogy megítélésük szerint a tudományos információhoz való hozzáférést korlátozzák a kiadók, továbbá hogy a folyóirat-előfizetések könyvtárakra és az egyéni kutatókra olyan terheket rónak, amelyek a tudományos információ gyors és átfogó felhasználásának fő akadályát jelentik. Hasonlóan jár el a *Howard Hughes Medical Institute* (HHMI, <http://www.hhmi.org>) is.

Nyílt hozzáférésű archívumok

A nagyobb egyetemeken saját üzemelésű elektronikus archívumokat, repozitóriumokat állítanak fel, amelyek tárolják a kutatási eredményeket, egyúttal hozzáférést is nyújtanak ezekhez az eredmények-

hez. Néhány egyetem azt tervezi, hogy archívumaikra alapozva, a hagyományos folyóiratok alternatívájaként nyílt hozzáférésű folyóiratokat indítanak. Az elektromos archívumok működtetését segíti a *DSpace* nevű ingyenes programcsomag, amelyet több ezer példányban töltöttek le az MIT (Massachusetts Institute of Technology) webszerveréről. Jelenleg mintegy 140 egyetemen üzemel nyílt hozzáférésű archívum. Az ezeken tárolt cikkek száma a két évvel korábbi 20 ezerről 2003 elejére 1,3 millióra nőtt, ami azonban csak töredék része annak a mintegy 2 millió lektorált cikknek, amely a folyóiratokban évente megjelenik. Mindazonáltal hosszú távon a nyílt hozzáférés eszközei fenyegetést jelentenek a magas profitot hozó kereskedelmi folyóirat-kiadás számára.

A *PubMed Central*, az orvosi és élettudományi cikkek nyílt hozzáférésű archívuma az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Orvosi Könyvtárában (National Library of Medicine = NLM) működik. Jelenleg 120 folyóirat mintegy 100 ezer cikket tartalmazza. Az NLM számos folyóirat korábbi számait is digitalizálja, és teszi hozzáférhetővé webszerverén. Európában az *Open Archives Forum* (<http://www.oaforum.org>) számos szervezetet és intézményt mozgósít a nyílt hozzáférés ügyének előremozdítása érdekében.

/FALK, Howard: *The revolt against journal publishers. = The Electronic Library*, 22. köt. 2. sz. 2004. p. 184–187./

(Koltay Tibor)

A virtuális tájékoztatás múltja és jelene*

Azt az eszközrendszert, amelynek segítségével nem személyesen és nem telefonon, hanem valamely elektronikus eszközzel (*e-mail*, *chat*, *webürlapok*) tehetik fel az olvasók kérdéseiket, és kaphatnak rájuk a könyvtárosoktól választ, *virtuális és digitális tájékoztatásnak* (*referenzsnek*)** is nevezik.

A virtuális tájékoztatás első eszköze az e-mail volt. Az Amerikai Egyesült Államokban már 1984-ben működött ilyen szolgáltatás. 1999-ben az ARL (Association of Research Libraries) 122 tagkönyvtára közül 75 nyújtott virtuális tájékoztatást. 1999 közepére 473 felsőoktatási könyvtárból 358-ban volt ez a szolgáltatás [1].

A webürlapok használata nemcsak jobb minőségű tájékoztatást eredményezett, hanem kihívást is jelentett a könyvtárosoknak, hiszen ki kellett dolgozniuk a kérdések és válaszok kezelésének hatékony eszközeit [2].

Az e-mail és a webürlapok használata aszinkron kommunikációt eredményez. Sok ilyen szolgáltatás

* A cím *Alessia Zanin-Yost* e témában megjelent cikke címének [1] szabad fordítása.

** Zanin-Yost maga is megjegyzi, hogy egyelőre nincs kialakult terminológia. Idehaza viszont célszerűbbnek látszik, hogy a *virtuális tájékoztatás* terminus terjedjen el. Ebben a tájékoztatásban nem annyira a digitális jelleg dominál ugyanis, hanem az, hogy a könyvtáros virtuálisan van jelen. – A ref.